

Organizational and pedagogical conditions author includes four groups: whole-motivation, content, organizational and methodological projective. Terms provide integration and generalization of theoretical subject and methodological competencies students. Competencies acquired generalization in teaching the course "Theory and methods of teaching social and political subjects." Students form a substantive and methodological capacity in the production of pedagogical practice.

The article occupies a special place the contents of educational-methodical complex of disciplines teaching competency model considering graduate.

Results of the study showed that model of subject-methodical competence of future teachers of social sciences is effective if implement these organizational and pedagogical conditions.

Key words: subject-methodical competence of future teachers; social sciences.

УДК 376.091.64:(075.2.053.5.056.264)811.161.2].011.33

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ РОЗРОБЛЕННЯ ПІДРУЧНИКА З УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ДЛЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ З ТЯЖКИМИ ПОРУШЕННЯМИ МОВЛЕННЯ

Л. І. Трофименко,

*кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник,
Інститут спеціальної педагогіки НАПН України,
старший науковий співробітник лабораторії логопедії
e-mail: luda.trofymenko@gmail.com*

У статті піднімається важливе питання створення підручників з навчальних предметів для дітей з тяжкими порушеннями мовлення, зокрема підручника з української мови для молодших школярів, в якому було б враховано специфіку мовленнєвих порушень, представлено диференціальні завдання, вправи, спрямовані на подолання специфічних проявів усного та писемного мовлення. Висвітлено науково-теоретичні, методичні основи та сучасні підходи до розробки змісту підручника "Українська мова" для учнів 2–4 класів загальноосвітньої школи для дітей з тяжкими порушеннями мовлення; охарактеризовано труднощі у засвоєнні української мови; представлено аналіз стану вирішення проблеми підручникотворення у вітчизняній спеціальній педагогіці.

Ключові слова: вивчення української мови; підручник з української мови; діти молодшого шкільного віку; тяжкі порушення мовлення.

Постановка проблеми. Перехід до нової структури і змісту шкільної освіти дітей з особливими потребами вимагає створення нового сучасного підручника, зміст якого враховував би певний рівень оволодіння мовою і мовленням, роль мовлення в засвоєнні шкільних знань, у розумовому розвитку дитини, що в кінцевому результаті впливає на розуміння інформації, яка подається в усній чи письмовій формі.

У контексті постановки проблеми забезпечення навчально-методичною літературою школярів з тяжкими порушеннями мовлення процес вивчення української мови залишається одним із актуальних питань, зокрема в початковій школі, де навчання зорієнтоване на підвищення теоретичного та практичного рівня мовної та мовленнєвої підготовки, що є також важливим чинником у сучасній освіті дітей з особливими освітніми потребами. У процесі вивчення рідної мови у молодших школярів із ТПМ формуються мовні знання, збагачується словниковий запас, виробляються навички усного й писемного мовлення, вирішуються важливі розвивальні та виховні завдання. Поставлені проблеми повинні долатися в спеціально створених умовах. На превеликий жаль, нині в Україні спеціально створених підручників для вивчення навчальних дисциплін школярами із тяжкими порушеннями мовлення не існує. Проблема створення підручників для таких дітей є актуальною, гострою і водночас неновою.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасних наукових дослідженнях дискусійною є проблема якості навчальної літератури, яка тісно пов'язана із теорією та практикою шкільного підручникотворення на конкретному етапі розвитку загальної середньої освіти. Вимоги до шкільного підручника розглядаються у певній системі, не відокремлюючи окремі з них із загального контексту підручничкознавства.

У державних нормативних документах висувуються вимоги до змісту підручника. Підручник повинен містити систематизований виклад навчального матеріалу, що відповідає навчальній програмі з певного предмета, а також вимогам до обсягу і ступеня науковості розгляду матеріалу, співвідношення його розділів, параграфів із одиницями навчального часу, що відводиться на вивчення матеріалу. Підручник у доступній для учнів формі має розкривати суть основних наукових ідей, законів, понять та їх зв'язків із суспільно-економічним розвитком країни і духовним життям суспільства, практичним застосуванням у житті. При цьому має бути забезпечено коректність уведення наукових понять, їх відповідність загальноприйнятій термінології та символіці. Основні вимоги до навчальних програм та підручників визначено у додатку до Положення про Всеукраїнський конкурс рукописів навчальних програм та підручників: наказ Міністерства освіти і науки України від 12.02.2004 р. № 108 (Державні

санітарні правила і норми “Гігієнічні вимоги до друкованої продукції для дітей”, затверджені постановою Головного державного санітарного лікаря України від 01.03.2002 № 9).

Аналізуючи сучасне вітчизняне підручникотворення у галузі спеціальної педагогіки, необхідно відмітити суттєве розширення та поглиблення наукових досліджень і створення на цій основі спеціальних підручників, навчально-методичних посібників, методичних рекомендацій для дітей, які потребують корекції фізичного та (або) розумового розвитку з урахуванням індивідуальних особливостей розвитку та можливостей таких учнів [3, с. 4]. Науково-теоретичним та методичним підґрунтям для розроблення навчально-методичного забезпечення навчання дітей з мовленнєвими порушеннями стають численні сучасні дослідження у галузі корекційної педагогіки. У них зазначається, що специфічність прояву тяжких мовленнєвих порушень (ТПМ) призводить до організації досліджень, які б задовольнили потреби практики з точки зору диференційованого методичного забезпечення в умовах класного простору (Е. Данілавічюте, В. Ільяна, Т. Махукова, І. Прищепова, О. Ревуцька, Є. Собонович, Л. Спірова, В. Тарасун, О. Федорова, Н. Чередніченко, М. Шевченко, М. Шеремет, А. Ястребова та ін.).

Формулювання цілей статті. Мета статті полягає у висвітленні науково-теоретичних, методичних основ і сучасних підходів до розроблення змісту підручника “Українська мова” для учнів 2–4 класів загальноосвітньої школи для дітей з тяжкими порушеннями мовлення, аналізі стану вирішення проблеми підручникотворення у вітчизняній спеціальній педагогіці.

Виклад основного матеріалу. На сучасному етапі розвитку вітчизняної педагогіки відкриваються значні перспективи змін у системі спеціальної освіти у зв’язку з тенденціями позитивного ставлення суспільства до дітей з особливими потребами, проводиться значна робота з удосконалення їх освіти з урахуванням переходу загальноосвітньої школи на новий зміст і структуру навчального процесу.

Мовленнєві порушення спричиняють своєрідний розвиток компонентів структури мовленнєвої діяльності, внаслідок чого учні зазнають труднощів в опануванні мовних знань, умінь та навичок (О. Гриненко, Е. Данілавічюте, В. Ільяна, Р. Лалаєва, З. Пригода, І. Прищепова, О. Ревуцька, В. Тарасун, В. Тищенко, Н. Чередніченко, М. Шевченко, М. Шеремет та ін.).

Переважає більшість учнів мають порушення писемного мовлення і потребують навчання за підручниками, які б враховували особливості патологічного розвитку мовлення у межах корекційної роботи, спрямованої на подолання порушених мовленнєвих механіз-

мів, мовленнєвої діяльності з урахуванням визначених труднощів та особливостей опанування української мови учнями з тяжкими порушеннями мовлення. Діти з алалією, дизартрією, афазією, заїканням, загальним недорозвитком мовлення, які мають вади читання та письма, зазнають труднощів при оволодінні програмовим матеріалом з рідної мови; мають порушення усіх систем мови, важко оволодівають мовними закономірностями через обмеженість їхнього мовленнєвого досвіду. У дітей з дисграфією, дизорфографією, дислексією наявні недоліки звуковимови, фонетико-фонематичного та лексико-граматичного розвитку, які відображаються на письмі у вигляді змішування букв, викривлення складової структури слів, помилок у словотворенні, узгодженні та керуванні, у бідності синтаксичних конструкцій тощо, а також у порушенні сенсо-моторних та практико-гностичних, графо-моторних функцій. Рівень сформованості цих структур має вирішальне значення у оволодінні писемним мовленням. Порушення мовленнєвого розвитку негативно впливають на формування особистості дитини, певним чином позначаються на процесах її соціальної адаптації, а також на засвоєнні змісту шкільної програми в цілому. Чому тут такий колір – я не знаю (В. К.)

З метою удосконалення змісту освіти дітей з особливими потребами, беручи до уваги перехід загальноосвітньої школи на новий зміст і структуру освіти, створення оптимальних умов для розвитку і реалізації освітніх потреб дітей зазначеної категорії, з урахуванням індивідуальних можливостей конкретної особистості, розроблено нові державні нормативи спеціальної освіти. Зокрема, створено новий Державний стандарт початкової загальної освіти для дітей з особливими освітніми потребами, розроблений на основі концептуальних положень Державного стандарту початкової загальної освіти. Державним стандартом передбачено створення умов для здобуття початкової освіти дітьми з особливими освітніми потребами шляхом адаптації змісту та методів навчання до пізнавальних можливостей учнів; здійснення під час уроку системи корекційних заходів, спрямованих на опанування учнями навчального матеріалу. З цією метою особливу увагу приділено корекційному блоку: корекційно-розвитковим заняттям та корекційним змістовим лініям, що повністю пронизують усі освітні галузі. На теперішній час оновлено і зміст навчальних програм для загальноосвітніх шкіл для дітей з тяжкими порушеннями мовлення відповідно до Державного стандарту.

У програмі з української мови зазначено, що основною метою навчального предмета “Українська мова” в початковій школі для дітей з тяжкими порушеннями мовлення є “формування ключової комунікативної компетентності молодшого школяра, яка виявляється у

здатності успішно користуватися мовою (всіма видами мовленнєвої діяльності) у процесі спілкування, пізнання навколишнього світу, вирішення життєво важливих завдань, а також успішна самореалізація особистості з урахуванням індивідуальних мовленнєвих та пізнавальних можливостей, корекція порушень мовленнєвого розвитку” [5, с. 8]. На уроках української мови вирішуються завдання з формування в учнів зв’язного культурного мовлення, опанування знань про мову, оволодіння навичками правильного, виразного, усвідомленого читання та письма за фонетичним та частково за морфологічним, традиційним та іншими принципами орфографії. Крім того, навчальною програмою передбачено формування в учнів з тяжкими порушеннями мовлення розуміння граматичних та орфографічних явищ, що вивчаються, вміння пояснювати, обґрунтовувати свої міркування, порівнювати, групувати явища мови, робити узагальнення та висновки. Особливе значення має вміння учнів застосовувати знання в усному та писемному мовленні.

Як вже зазначалося, в учнів із мовленнєвими порушеннями відмічаються труднощі у засвоєнні навчального матеріалу з української мови у тих класах (частина 2, а також 3–4 класи), де використовуються підручники для масових загальноосвітніх шкіл. Зазначені труднощі передусім пов’язані з:

- невідповідністю цих підручників вимогам нової програми з української мови для 2–4 класів шкіл для дітей з ТПМ;
- більшою складністю завдань, пропонованих у цих підручниках;
- відсутністю завдань корекційного характеру, спрямованих на формування різних компонентів мовленнєвої діяльності, що можуть бути порушеними у дітей з ТПМ;
- специфікою оволодіння дітьми теоретичними мовними знаннями, практичними мовленнєвими уміннями та навичками, що передбачені програмою для загальноосвітніх закладів для дітей з порушеннями мовленнєвого розвитку.

Для подолання низки проблем, пов’язаних із засвоєнням учнями знань, умінь та навичок з української мови, варто враховувати такі фактори:

- оптимальний перерозподіл навчального матеріалу між класами;
- пріоритетність у формуванні на початковій ланці навчання дітей з ТПМ практичних знань умінь та навичок перед теоретичними мовними знаннями;
- індуктивний метод подачі нового матеріалу;
- використання в підручниках пропедевтичних, корекційних та розвивальних завдань, що дають змогу підвищити якість засвоєння дітьми програмного матеріалу.

З урахуванням психолого-педагогічних особливостей процесу оволодіння практичними та елементарними теоретичними мовними знаннями та мовленнєвими уміннями на рівні усного та писемного мовлення, характеру труднощів, що супроводжують цей процес, недостатньої відповідності методичного апарату чинних підручників з української мови (а також читання) завданням курсу “Українська мова” в школах для дітей з ТПМ, в Інституті спеціальної педагогіки науковцями розроблено робочі моделі підручників “Українська мова” для 2–4 класів означеного типу шкіл, здійснено відбір та комплектацію навчального матеріалу до них.

Зазначені підручники є першими, що спеціально розробляються для шкіл для дітей з ТПМ. У процесі розробки підручників враховано як вимоги нової загальноосвітньої програми, так і сучасні методичні підходи до навчання мови та корекції порушень мовленнєвої діяльності учнів з ТПМ.

У змісті сучасних моделей підручників відображено наукові дані про диференційовану структуру мовленнєвого дефекту в учнів з ТПМ; послідовність формування у них практичних та елементарних теоретичних знань про мову, навичок писемного мовлення; необхідність спрямування навчальної діяльності не лише на корекцію, але й на попередження можливих порушень мовленнєвого розвитку, передусім дисграфій, дизорфографій, дислексій, та розвиток мовленнєвої діяльності дитини в цілому.

Обираючи лінгвістичний інструментарій, автори орієнтувалися, насамперед, на специфічні характеристики лінгвістичної компетенції молодших дошкільників із ТПМ, можливості та особливості мовленнєвого розвитку кожної дитини.

Комплектація відбувалася з урахуванням основних дидактичних вимог: доступності матеріалу, принципу зростаючих труднощів, навчання прийомів розумової діяльності (порівняння, узагальнення, аналіз, синтез, абстрагування, класифікація), формування навичок самостійної роботи. Такі вправи спрямовані на розвиток різноманітних видів пам’яті, активізацію діяльності учнів і зумовлюють виконання завдань, що передбачають, з одного боку, формування активних мовленнєвих навичок (репродуктивні вправи), а з другого – організацію спостережень, аналізу, підведення до висновку закономірності (рецептивні вправи).

Під час розроблення підручників ураховано:

- стан та неоднорідний характер порушення мовленнєвого розвитку учнів названого типу шкіл;
- диференційовану структуру мовленнєвого дефекту;
- психологічні механізми, що зумовлюють порушення мовлення у названої категорії учнів;

- стан сформованості практичних мовних знань у дітей з тяжкими порушеннями мовленнєвого розвитку та особливості засвоєння ними теоретичних знань про мову в межах шкільного курсу “Українська мова”;
- необхідність проведення пропедевтичної роботи з актуалізації та корекції практичних знань про мову з кожної навчальної теми;
- необхідність попереднього формування та корекції окремих операцій та дій з мовними знаками, що складають основу для засвоєння дітьми знань про мову в системі лінгвістичних понять;
- необхідність збільшення обсягу завдань та вправ, спрямованих на засвоєння та корекцію семантичної (лексичної, морфологічної, синтаксичної), та фонологічної складових мовленнєвої діяльності;
- необхідність формування різних форм та видів мовленнєвої діяльності: говоріння, аудіювання, читання, письма;
- необхідність корекції зв’язного мовлення (як усного так і писемного);
- специфічні особливості оволодіння дітьми провідних для української мови фонематичного та морфологічного принципів правопису;
- необхідність попередження та корекції в учнів дисграфій та дислексій.

Зазначені підручники пройшли апробацію в загальноосвітніх школах для дітей з тяжкими порушеннями мовлення і отримали схвальні відгуки учителів. Переваги підручника полягають, насамперед, в тому, що опанування мовних знань та навичок відбувається поступово та комплексно. Учні мають можливість знайти всі відповіді на питання, що виникають, під час самостійної роботи з підручником. Батьки також зможуть скористатися матеріалами підручника у разі виникнення необхідності додаткового тлумачення навчальної інформації. Це має значно полегшити роботу вчителя в умовах компенсації тяжких мовленнєвих патологій.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Перехід на рівень початкової освіти автоматично перетворює мовлення дитини на інструмент для опанування теоретичних лінгвістичних знань. Сучасна недосконалість зазначених компонентів мовлення стає причиною серйозних труднощів опанування знань з предметів мовного циклу, а логопедична робота, передбачена спеціальними заняттями, здебільшого націлена на подолання індивідуальних помилок усного та писемного мовлення конкретної дитини, що є безумовно важливим, але недостатнім з точки зору формування належного рівня готовності до оперування мовленням з метою засвоєння теоретичних лінгвістичних знань.

На основі сучасних наукових поглядів на проблему опанування мовних знань умінь та навичок учнями з тяжкими порушеннями мовлення створено експериментальні підручники з української мови для учнів 2–4 класів із тяжкими порушеннями мовлення. Вивчення української мови стає значно легшим, якщо враховувати специфічні особливості прояву мовленнєвого порушення і на цій основі створювати спеціальні умови за рахунок розробки та використання спеціального навчально-методичного інструментарію. Ефективність та доцільність використання запропонованого підручника забезпечується вибором адекватних основних напрямів навчання, які передбачають організацію послідовної роботи з опанування мовних знань, умінь та навичок. Ураховуючи багатоаспектність та перспективність проблеми навчання мови школярів із ТПМ, подальші зусилля можна спрямувати на розроблення адекватних методів навчання української мови в середніх класах і на цій основі створення відповідних підручників.

Література

1. Варзацька Л. О. Підручник як засіб досягнення цілей компетентнісного навчання української мови (початкові класи) / Л. О. Варзацька // Проблеми сучасного підручника. – 2014. – Вип. 14. – С. 96–108.
2. Гриненко О. М. Формування знань про будову слова у молодших школярів з тяжкими порушеннями мовлення: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.03 “Корекційна педагогіка” / О. М. Гриненко. – К., 2014. – 20 с.
3. Кодлюк Я. П. Теорія і практика підручникотворення у галузі початкової освіти України (1960–2000 рр.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня док. пед. наук : спец. 13.00.01 “Загальна педагогіка та історія педагогіки” / Я. П. Кодлюк. – К., 2005. – 32 с.
4. Копосов П. Г. Активізація пізнавальної діяльності учнів засобом ігрових завдань у підручниках української мови для 2 класу / П. Г. Копосов // Проблеми сучасного підручника. – 2014. – Вип. 14. – С. 300–310.
5. Навчальні програми з української мови для підготовчого, 1–4 класів спеціальних загальноосвітніх навчальних закладів для дітей з тяжкими порушеннями мовлення [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.mon.gov.ua/>
6. Сак Т. В. Психологічні умови реалізації державного стандарту початкової загальної освіти для дітей з особливими освітніми потребами / Т. В. Сак // Особлива дитина: навчання та виховання. – 2013. – № 2. – С. 3–6.
7. Українська мова : підруч. для 2 кл. загальноосвітніх шкіл для дітей з тяжкими порушеннями мовлення / В. В. Тищенко, Е. А. Данілавічюте, Л. І. Трофименко. – К. : Педагогічна думка, 2009. – Ч. I. – С. 94.
8. Українська мова : підруч. для 2 кл. загальноосвітніх шкіл для дітей з тяжкими порушеннями мовлення / В. В. Тищенко, Е. А. Данілавічюте, Л. І. Трофименко. – К. : Педагогічна думка, 2012. – Ч. II. – 78 с.

References

1. Varzatska L. O. Pidruchnyk yak zasib dosiahnennia tsilei kompetentnisoho navchannia ukraïnskoi movy (pochatkovi klasy) / L. O. Varzatska // Problemy suchasnoho pidruchnyka. – 2014. – Vyp. 14. – S. 96–108.
2. Hrynenko O. M. Formuvannia znan pro budovu slova u molodshykh shkoliariv z tiazhkymy porushenniamy movlennia : avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. ped. nauk : spets. 13.00.03 “Korektsiina pedahohika” / O. M. Hrynenko. – K., 2014. – 20 s.
3. Kodliuk Ya. P. Teoriia i praktyka pidruchnykotvorenna u haluzi pochatkovoï osvity Ukrainy (1960–2000 rr.) : avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia dok. ped. nauk : spets. 13.00.01 “Zahalna pedahohika ta istoriia pedahohiky / Ya. P. Kodliuk. – K., 2005. – 32 s.
4. Kopusov P. H. Aktyvizatsiia piznavalnoi diialnosti uchniv zasobom ihrovykh zavdan u pidruchnykakh ukraïnskoi movy dlia 2 klasu / P. H. Kopusov // Problemy suchasnoho pidruchnyka. – 2014. – Vyp. 14. – S. 300–310.
5. Navchalni prohramy z ukraïnskoi movy dlia pidhotovchoho, 1–4 klasiv spetsialnykh zahalnoosvitnykh navchalnykh zakladiv dlia ditei z tiazhkymy porushenniamy movlennia [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <http://www.mon.gov.ua/>
6. Sak T. V. Psykholohichni umovy realizatsii derzhavnogo standartu pochatkovoï zahalnoi osvity dlia ditei z osoblyvymy osvithnymy potrebamy / T. V. Sak // Osoblyva dytyna: navchannia ta vykhovannia. – 2013. – N 2. – S. 3–6.
7. Ukraïnska mova : pidruch. dlia 2 kl. zahalnoosvitnykh shkil dlia ditei z tiazhkymy porushenniamy movlennia / V. V. Tyshchenko, E. A. Danilavichutiie, L. I. Trofymenko. – K. : Pedahohichna dumka, 2009. – Ch. I. – S. 94.
8. Ukraïnska mova : pidruch. dlia 2 kl. zahalnoosvitnykh shkil dlia ditei z tiazhkymy porushenniamy movlennia / V. V. Tyshchenko, E. A. Danilavichutiie, L. I. Trofymenko. – K. : Pedahohichna dumka, 2012. – Ch. II. – 78 s.

Трофименко Л. И.

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ РАЗРАБОТКИ УЧЕБНИКА ПО УКРАИНСКОМУ ЯЗЫКУ ДЛЯ МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ С ТЯЖЕЛЫМИ НАРУШЕНИЯМИ РЕЧИ

В статье поднимается важный вопрос создания учебников по учебным предметам для детей с тяжелыми нарушениями речи, в частности учебника по украинскому языку для младших школьников, в котором была бы учтена специфика речевых нарушений, представлены дифференциальные задания, упражнения, направленные на преодоление специфических проявлений устной и письменной речи. Представлены научно-теоретические, методические основы, а также современные подходы к разработке содержания учебника “Украинский язык” для учеников 2–4 классов общеобразовательной школы для детей с тяжелыми нарушениями речи; охарактеризованы трудности при усвоении украинского языка; представ-

лен анализ состояния решения проблемы создания учебника в отечественной специальной педагогике.

Ключевые слова: изучение украинского языка; учебник по украинскому языку; дети младшего школьного возраста с тяжелыми нарушениями речи.

Trofymenko L.

THEORETICAL AND METHODOLOGICAL FEATURES OF DEVELOPMENT OF THE COURSE BOOK OF THE UKRAINIAN LANGUAGE FOR CHILDREN WITH SEVERE SPEECH DISABILITIES IN ELEMENTARY SCHOOL

The rapid pace of development of modern theory and practice is needed of modernization and improvement of content of education children with special educational needs. An important problem that requires a speedy solution is the question the provision of course books of different subjects for children with severe speech disabilities. In particular the course book of Ukrainian language in primary school which is taken into account the specificity of speech disorders and is presented differential tasks, exercises, is aimed at overcoming specific manifestations of oral and written speech.

Students with severe speech disabilities have disorders of all the systems of language, including deficiencies in reading and writing, experience difficulties of language patterns in learning of Ukrainian language, master language patterns with difficulty through the limitation of of their language experience.

Given the nature of the difficulties that accompany the process of mastering the basic practical and theoretical linguistic knowledge and speech skills on the level of oral and written speech, insufficient the adequacy of existing methodological apparatus of course books of Ukrainian language in schools for children with severe speech disabilities, were developed working models of course books "Ukrainian language" in the 2-nd grade of this type of schools, was implemented the selection and equipment of training material to them.

There are modern research about the structure of speech disabilities in a content of course books, the sequence of a formation of a practical and elementary theoretical knowledge about the language, writing skills, direction of training activities to a prevention of possible disorders of speech development and development of speech activity of child.

Key words: learning of the Ukrainian language; the course book of "Ukrainian language"; preschool children with severe speech disabilities.